

Голові разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 20.051.240
Карпатського національного
університету імені Василя
Стефаника
доктору філологічних наук,
професору, завідувачу кафедри
української літератури
Солецькому Олександру
Маркіяновичу
(76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57)

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата філологічних наук, доцента,
доцента кафедри англійської філології

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Троня Андрія Андрійовича

на дисертацію **Балаж Юлії Іванівни**

«Ключові слова у системі поширювачів сучасного українського художнього
дискурсу»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 035 Філологія

з галузі знань 03 Гуманітарні науки

1. Актуальність теми дисертаційної роботи і її зв'язок із галузевими науковими програмами. Дисертаційна робота присвячена актуальній і недостатньо розробленій проблемі сучасного українського мовознавства – з'ясуванню функційно-семантичної природи ключових слів у системі поширювачів речення. Актуальність дослідження зумовлена сучасною

парадигмальною зміною в синтаксичній науці, яка дедалі виразніше переходить від формально-структурного опису речення до його комплексного функційно-семантичного аналізу, що враховує взаємодію граматичної форми, семантики, валентних властивостей предиката та комунікативної будови речення.

Попри значний доробок у галузі функційної граматики та семантичного синтаксису, проблема внутрішньої організації поширювачів, зокрема визначення ключового слова як їхнього семантичного центру, залишається недостатньо теоретично осмисленою. Додаткову актуальність роботі надає потреба уточнення й уніфікації поняттєво-термінологічного апарату функційно-семантичного синтаксису, а також вироблення чітких критеріїв ідентифікації ключового слова поширювача та опису закономірностей його взаємодії з предикативною основою. Особливої ваги набуває аналіз цих явищ на матеріалі сучасного українського художнього дискурсу, який характеризується високою структурною варіативністю, семантичною багат шаровістю та індивідуально-авторською організацією синтаксичних конструкцій.

Важливим аспектом дослідження є поєднання якісного функційно-семантичного аналізу з кількісним опрацюванням значного фактичного матеріалу, що дало змогу виявити основні семантичні типи ключових слів, встановити їхню продуктивність і простежити закономірності позиційного функціонування в структурі речення.

Дисертацію виконано у рамках планової наукової теми кафедри загального та германського мовознавства Карпатського національного університету імені Василя Стефаника «Семантика тексту», номер державної реєстрації 0123U101601.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій сформульованих в дисертації, їх достовірність. Дисертація характеризується цілісністю дослідницької концепції, логічною послідовністю викладу матеріалу та відповідністю між поставленою метою,

завданнями, об'єктом і предметом дослідження. Теоретичні положення роботи спираються на широкий спектр теоретичних джерел, а саме: праці українських і зарубіжних мовознавців, присвячені функційній граматиці, семантичному синтаксису, теорії валентності, структурній організації речення, семантичним типам синтаксем і специфіці поширювальних слів.

Системне опрацювання джерельної бази та комплексний аналіз теоретичного та практичного матеріалу дозволили автору досягти обґрунтованості у формулюванні результатів дослідження. Достовірність результатів забезпечується значним обсягом фактичного матеріалу - 11 235 речень із прозових творів сучасних українських письменників, що репрезентують різні авторські стилі та моделі синтаксичної організації художнього мовлення.

Методологічна база ґрунтується на комплексі взаємопов'язаних методів (спостереження, описовий, функційно-семантичний, структурно-семантичний, валентний, дистрибутивний, компонентний тощо), що забезпечує багатовимірне дослідження мовних одиниць.

Висновки послідовно співвіднесені з поставленими завданнями, аргументовані результатами аналізу мовного матеріалу та відображають основні теоретичні й практичні здобутки дисертантки. Обґрунтованість сформульованих положень додатково підтверджується апробацією результатів на 5 міжнародних і 3 всеукраїнських конференціях та їх оприлюдненням у 14 наукових публікаціях.

3. Наукова новизна дослідження. Наукова новизна роботи, узагальнена автором у положеннях, що виносяться на захист, не викликає сумнівів та визначається комплексним підходом до дослідження ключових слів у структурі поширювачів сучасного українського речення. У дослідженні *вперше*:

- визначено ключове слово як семантичний центр поширювача, що організовує його структуру та зв'язок із предикатом;

- уточнено співвідношення між поняттями «поширювач речення» і «ключове слово поширювача»;

- розроблено типологію ключових слів (локативний, темпоральний, каузальний, модальний, квантитативний, інструментальний, атрибутивний, пацієнтивний);
- встановлено їхні кількісні співвідношення на матеріалі понад 11 тисяч речень;
- виявлено закономірності позиційної варіативності ключових слів;
- запропоновано узагальнену функційно-семантичну модель поширювача.

Важливим результатом є розроблення методики ідентифікації ключового слова на основі семантичного, валентного та дистрибутивного аналізу, що забезпечує його послідовне виокремлення в різних структурах.

Також здійснено кількісне моделювання семантичних типів поширювачів, що дозволило окреслити основні тенденції сучасного українського художнього синтаксису.

4. Теоретична цінність і практична значущість отриманих наукових результатів полягає в уточненні положень функційної граматики та семантичного синтаксису щодо організації поширювачів речення. Запропоноване розуміння ключового слова як семантичного ядра поширювача поглиблює уявлення про взаємодію предиката з його семантичним оточенням і доповнює теорію валентності, зокрема в частині реалізації потенційних синтаксичних позицій та формування змістової структури речення.

Практична значущість роботи полягає в можливості використання її результатів у викладанні курсів із сучасної української мови, синтаксису та лінгвосемантики, а також у підготовці навчально-методичних матеріалів. Запропонована типологія ключових слів може бути застосована в корпусних і лінгвостатистичних дослідженнях, автоматичному аналізі речення та перекладознавчій практиці.

5. Загальна оцінка змісту роботи. Дисертаційна праця Юлії Іванівни має чітку структуру, зумовлену логікою дослідження. Вона складається зі

вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (226 позицій), списку джерел ілюстративного матеріалу (111 позицій) та додатків.

Зміст дисертації відображає основні аспекти теми дослідження. У *вступі* чітко обґрунтовано актуальність обраної теми; визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження; охарактеризовано теоретико-методологічні засади та наукову базу дисертації; розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів; окреслено структуру праці; наведено відомості про апробацію результатів дослідження.

Перший розділ присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження ключових слів у системі поширювачів. Розглянуто речення як базову одиницю функційно-семантичного синтаксису, що характеризується відкритою структурою та здатністю до семантичного розгортання. Уточнено поняття поширювача як компонента, що конкретизує предикативну основу, та визначено ключове слово як його семантичний центр, який організовує внутрішню структуру поширювальної конструкції й забезпечує її зв'язок із предикатом. Обґрунтовано комплекс методів аналізу, що поєднує функційно-семантичний, структурно-семантичний, валентний, дистрибутивний і кількісний підходи.

Другий розділ присвячено семантичним типам ключових слів. На матеріалі 11 235 речень сучасного українського художнього дискурсу виокремлено вісім основних типів (локативний, темпоральний, каузальний, модальний, квантитативний, інструментальний, атрибутивний і пацієнтний) та детально проаналізовано їхні функційні особливості. Встановлено кількісне співвідношення між цими типами, що дало змогу виявити домінантні та периферійні моделі семантичної організації поширювачів і визначити їхню роль у формуванні змістової структури речення та реалізації авторського мовлення.

У *третьому* розділі проаналізовано позиційну варіативність ключових слів у структурі речення. Встановлено залежність їх розташування від граматичної форми, семантичного навантаження та комунікативної функції.

Окреслено функції препозиції, медіальної та постпозиції як засобів організації інформаційної структури висловлення: препозиція переважно формує вихідну семантичну рамку, медіальна позиція забезпечує уточнення та внутрішню деталізацію змісту, а постпозиція виконує функцію завершення або семантичного підсумування висловлення.

Загальні висновки дисертації корелюють із послідовністю завдань, сформульованих у вступі, і логікою викладу кожного з розділів. У тексті роботи та додатках наведено таблиці, що унаочнюють статистичні результати дослідження.

Дисертаційна робота Балаж Юлії Іванівни є завершеним і цілісним науковим дослідженням, у якому поставлені завдання чітко виконано.

6. Відсутність порушень академічної доброчесності. За результатами перевірки дисертації та публікацій Юлії Іванівни не виявлено ознак академічного плагіату, елементів фабрикації чи фальсифікації. Авторка коректно покликається на власні наукові праці та на праці інших науковців. Порушення академічної доброчесності у дисертації відсутні.

7. Дискусійні положення й зауваження до змісту дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи дисертацію, вважаю за необхідне висловити деякі зауваження і побажання щодо подальших наукових пошуків здобувача:

1. У роботі запропоновано класифікацію ключових слів поширювачів за вісьмома семантичними типами: локативним, темпоральним, каузальним, модальним, квантитативним, інструментальним, атрибутивним і пацієнтним. Така типологія загалом є переконливою та охоплює основні різновиди семантичного поширення речення. Водночас окремі мовні реалізації можуть поєднувати ознаки *кількох семантичних типів*, зокрема локативного й каузального, темпорального й квантитативного, інструментального та способового. У зв'язку з цим у роботі варто було б докладніше представити алгоритм класифікації семантично синкретичних конструкцій і чіткіше визначити критерії встановлення домінантної семантики. Це сприяло б послідовнішому віднесенню перехідних реалізацій

до відповідного типу та посилює б відтворюваність запропонованої методики.

2. Квантитативний тип у дослідженні охоплює значення кількості, міри, ступеня, інтенсивності та кратності. Таке широке розуміння квантитативності демонструє значний семантичний потенціал відповідних ключових слів. Проте категорія кратності, пов'язана з повторюваністю дії, безпосередньо взаємодіє з темпоральною семантикою, оскільки повторення передбачає реалізацію ситуації в кількох часових інтервалах. Доцільно було б чіткіше обґрунтувати критерії, за якими одиниці зі значенням одноразовості, багаторазовості, регулярності чи періодичності віднесено саме до квантитативних, а не до темпоральних поширювачів. Окремого пояснення потребує також співвідношення власне кількісного значення з інтенсивністю та ступенем вияву ознаки. Таке уточнення зробило б внутрішню структуру квантитативного типу більш диференційованою.

3. За результатами кількісного аналізу пацієнтивні поширювачі становлять лише 4 % загального обсягу матеріалу й посідають периферійне місце в запропонованій семантичній ієрархії. Авторка пояснює це обмеженою продуктивністю об'єктних і пасивних відношень у досліджуваних структурах. Водночас пацієнс є однією з базових семантичних ролей у предикатно-аргументній організації речення, а тому низький показник його реалізації потребує ширшого теоретичного коментаря. Варто було б докладніше з'ясувати, чи зумовлена така частотність критеріями відмежування поширювачів від облігаторних актантів, специфікою дієслівної семантики, особливостями художнього матеріалу або переважанням активних синтаксичних конструкцій. Розгорнуте пояснення дало б змогу переконливіше інтерпретувати периферійність пацієнтивного типу та водночас чіткіше окреслити межу між валентно зумовленим об'єктом і власне поширювачем.

Наведені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку роботи та не применшують теоретичної й практичної

значущості отриманих результатів, а лише підкреслюють актуальність порушених у розвідці питань.

8. Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових працях.

Основні положення та результати дисертаційної роботи висвітлено в 14 наукових публікаціях, зокрема: 5 статтях у фахових виданнях України (категорія Б), 1 розділі іноземної колективної монографії (у співавторстві) та матеріалах 5 міжнародних і 3 всеукраїнських конференціях. Наукові праці дисертантки повністю відображають отримані наукові висновки.

9. Оцінка мови і стилю викладення матеріалу дисертації.

Дисертаційну роботу написано українською мовою з дотриманням основних вимог академічного стилю. Виклад матеріалу є логічним, послідовним і аргументованим. Теоретичні положення супроводжуються аналізом фактичного матеріалу, а сформульовані узагальнення підтверджуються відповідними мовними прикладами та кількісними даними.

Авторка належно володіє спеціальною термінологією функційної граматики, семантичного синтаксису та теорії валентності. У роботі послідовно використовуються поняття «поширювач речення», «ключове слово поширювача», «семантичний тип», «валентна позиція», «позиційна варіативність», «препозиція», «медіальна позиція», «постпозиція».

Ілюстративний матеріал органічно інтегровано в науковий виклад, а кількісні показники сприяють увиразненню виявлених закономірностей. Структура роботи відповідає її меті й завданням, а оформлення дисертації загалом узгоджується з вимогами наказу МОН України від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами) «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

10. Відповідність змісту дисертації спеціальності, з якої вона подається до захисту.

Зміст дисертаційної роботи Балаж Юлії Іванівни відповідає предметній області спеціальності 035 Філологія галузі знань 03 Гуманітарні науки.

11. Висновок про відповідність дисертації вимогам.

Аналіз дисертаційної роботи та наукових публікацій Балаж Юлії Іванівни дає підстави стверджувати, що дисертація «Ключові слова у системі поширювачів сучасного українського художнього дискурсу» є завершеним, самостійним, актуальним і теоретично значущим науковим дослідженням, у якому відображена новаторська позиція авторки й отримані нові науково обгрунтовані результати.

Дисертація повністю відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44 (зі змінами), а її авторка заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія.

Рецензент:

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Андрій ТРОНЬ